

De dog för att vi skulle leva: Rysslands patriotiska fostran och de levandes plikter mot de döda

Johanna Dahlin

Linköping University Post Print

N.B.: When citing this work, cite the original article.

Original Publication:

Johanna Dahlin , De dog för att vi skulle leva: Rysslands patriotiska fostran och de levandes plikter mot de döda, 2014, Nordisk Østforum, (28), 1, 25-46.

Copyright: Universitetsforlaget (Scandinavian University Press)

<http://www.universitetsforlaget.no/>

Postprint available at: Linköping University Electronic Press

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-120625>

De dog för att vi skulle leva: Rysslands patriotiska fostran och de levandes plikter mot de döda

Sedan åtminstone Peter I:s dagar, då tsaren reformerade krigsmakten med inspiration från huvudfienden Sveriges indelningsverk, har Ryssland/Sovjetunionen haft en armé som bygger på tvång. Under århundradena och de politiska omvälvningarna som följt sedan dess har plikten att tjänstgöra levt kvar som organiserande princip för krigsmakten. Det har de senaste åren talats mycket om behoven av att reformera Rysslands armé, där den viktigaste förändringen skulle vara en övergång till en mindre, professionell armé och ett avskaffande av värnplikten. Men ett avskaffande av värnplikten skulle inte bara stöta på praktiska och ekonomiska problem utan också ha betydande ideologiska konsekvenser. Med en mindre armé av frivilliga är rollen som soldat plötsligt ett aktivt val utan tvång. Det blir något en viss grupp gör för egen vinning och det blir inte längre var mans heliga plikt att försvara fosterlandet.

Värnplikt är ett exempel på de skyldigheter som individen i olika sammanhang anses ha mot staten, och plikten blir en central del i relationen mellan militären och samhället i övrigt. I Ryssland och Sovjetunionen har arméns socialiserande aspekter traditionellt tillmätts betydelse, och vad som brukar kallas militärpatriotisk fostran har haft en framskjuten roll – till vilket betydligt fler institutioner än militären bidrar. Det finns naturligtvis fler aspekter av den här relationen, som Danilova (2012) påpekar kan till exempel högtidlighållandet av de stupade förstås ur det perspektivet. I den här artikeln kommer jag att diskutera de skyldigheter den enskilda kan anses ha mot samhället utifrån föreställningar om patriotism. Jag kommer huvudsakligen att utgå från en landsomfattande frivilligrörelse som empiriskt exempel. Rörelsen – som jag kallar sökrörelsen (*poiskovoje dvizjenije*) – är en helt civil rörelse som har sin verksamhet i just den aspekt av relationen mellan militären och det omgivande samhället som nämndes tidigare: högtidlighållandet av de stupade. Rörelsen ser också bland annat förberedandet av unga män för militärtjänstgöring som en av sina uppgifter. Sökrörelsen blir min utgångspunkt för att undersöka patriotiska föreställningar i relation till minnet av andra världskriget och vad det har för vidare samhällsliga implikationer, särskilt med avseende på försvarsmakten.

På många av slagfälten från andra världskriget runt om i det som en gång var Sovjetunionen, ligger många av de soldater som stupade fortfarande kvar – aldrig omhändertagna eller begravda. Det flesta av dem betraktas officiellt som saknade i strid. Varje år pågår ett intensivt sökande efter dessa soldater, och begravningar för de som hittas hålls på minnesplatser och kyrkogårdar. Drivande i det här arbetet är den landsomfattande sökrörelsen. Rörelsen är av relativt sentida datum, det dröjde faktiskt över 40 år efter krigsslutet innan den landsomfattande organisationen bildades 1988. Det finns dock föregångare till dagens sökrörelse. Sedan 1960-talet har det ordnats olika typer av frivilliga expeditioner för att ta hand om kvarlevor på slagfälten, och inom Komsomol (kommunistpartiets ungdomsorganisation) fanns det så kallade »röda stigfinnare» som ordnade turer till slagfälten. Men inte minst så har slagfälten utövat en stor lockelse på enskilda som i decennier (olagligt) har ägnat sig åt att leta efter vapen och troféer.

Den finns både en rikstäckande och flera regionala organisationer för sökförband. *Sojuz Poiskovykh Otrjadov Rossii* (Unionen för Rysslands sökförband), som riksorganisationen heter, består av över 600 sökförband som tillsammans har ett medlemsantal på över 40 000 personer, och det pågår aktivt sökarbete årligen i stora delar av Ryssland. Under åren som unionen varit verksam har dess medlemmar hittat kvarlevorna efter mer än 450 000 soldater. I tillägg till sökarbetet ser unionen det som en av sina viktigaste uppgifter att arbeta med patriotisk fostran av Rysslands unga och göra dem redo för fosterlandets försvar. De framhåller att deras verksamhet binder samman generationer och nationaliteter. Man vill bibringa ungdomarna osjälvisk kärlek till fosterlandet, humanism och barmhärtighet.¹

Centralt i rörelsens verksamhet står alltså föreställningar om plikt och patriotism, och sådana föreställningar är också viktiga för flera aspekter av de militär-civila relationerna. Patriotism är ett begrepp som kan förstås på många olika sätt, men jag kommer att utgå från det som en lojalitet till och känsla av samhörighet med ett land i politiska termer. Denna förståelse utgår alltså från *patria* (lat. faderland) som en politisk enhet, tillskillnad från nationalismen som utgår från nationen i en etnisk förståelse. Patriotismen är en aspekt av relationen mellan individen och staten och dess institutioner. Skillnaden mellan nationalism och patriotism kan

¹ Detta enligt riksorganisations hemsida <http://sporf.ru>. Senast besökt 30 januari 2014.

naturligtvis i många fall vara luddig, men den kan också, som vi ska återkomma till, upplevas som central.

Patriotismen kan ses som en associativ lojalitet – det vill säga en lojalitet som kommer från våra relationer och tillhörigheter (Kleinig 2008: 37). Patriotismen kan förstås både som en dygd och som en plikt (och naturligtvis som något helt förkastligt). Ur en kommunitaristisk utgångspunkt kan patriotismen betraktas som en central moraldygd, faktiskt som moralens kärna och utgångspunkt. Individerna kan bara förstås som moraliska aktörer som medlemmar av ett samhälle. Med ett sådant resonemang följer också föreställningar om plikter: vi står i skuld till vårt land för det vi har fått från det, och vi måste betala tillbaka genom att tjäna det allmänna. Patriotismen innebär dock inte alltid instämmande med landets nuvarande regering, utan är en lojalitet till den politiska gemenskapen i bredare bemärkelse (Primoratz 2008: 22). I en artikel om patriotism och militarism i Ryssland framhåller Valerie Sperling att patriotismen kan betraktas som en hegemonisk idé. Eliten för fram patriotism som ett sätt att främja stolthet över och lojalitet med statens traditioner och institutioner, så att kärlek och stöd till sitt land ses som något vanligt och naturligt. Patriotismens hegemoniska kvaliteter märks i hur ovanligt det är att medborgare avvisar patriotismen, medan det däremot är vanligt att både eliten och »vanliga medborgare» tar avstånd från etnisk-nationalistisk retorik (Sperling 2003: 238).

Om vi ser patriotismen som en aspekt av en relation bör det finnas ömsesidighet i skyldigheterna: dina skyldigheter mot staten bygger på att staten uppfyllt sina skyldigheter mot dig. Ett specialfall av de patriotiska plikterna med stor relevans för det empiriska exemplet jag valt är patriotens skyldigheter mot historien. Det finns en utbredd föreställning att de nu levande har skyldigheter mot de döda och mot historien, att det finns en plikt att minnas. Plikten kan uttryckas både som en individuell tacksamhetsskuld men också som en del av de bredare skyldigheter som den enskilda har mot samhället. Att upprätthålla ett politiskt samfund kan också ses som ett intergenerationellt projekt. Det kräver samarbete över generationerna vilket kan sägas föra med sig skyldigheter mot tidigare gärningar och bidrag likaväl som skyldigheter mot samtida och framtida generationer (Thompson 2008: 159).

Sökrörelsen är vald som exempel för att diskutera de här frågorna eftersom det är en organisation som konkret arbetar med krigsminnet. Det är en frivilligrörelse som i stor utsträckning vänder sig till unga, och som uttrycker både kritik av och lojalitet med staten.

Under vårarna håller rörelsen en samtidig så kallad minnesvakt (fältexpedition för sökande efter kvarlevor) för hela Ryssland, och en av de platser där det varje vår samlas många sökförband till minnesvakt är skogarna och mossarna kring Sinjavinohöjderna i Leningradlänets Kirovdistrikt.² Förband kommer resande hit från hela det forna Sovjetområdet, de mest avlägsna från Kazakstan. Många av dessa förband riktar sig till tonåringar och har en uttalad målsättning av militär-patriotisk fostran. Inte minst gäller detta för DOLG (vilket betyder skuld, plikt) en organisation från Kirovlänets i nordöstra delen av europeiska Ryssland, som i sig innesluter flera förband. De producerade inför 65-årsjubileet av krigsslutet 2010 en skrift (Jasjkova 2009) som samlar inlägg om sökrörelsens roll i patriotisk fostran av Rysslands unga: *Vklad poiskovogo dvizjenija v patriotitjeskoje vospitanije sovremennoj molodezji* (Sökrörelsens bidrag till den samtida ungdomens patriotiska fostran). Den har redigerats av ledarna inom organisationen DOLG men har bidrag från hela det forna Sovjetområdet, många av de medverkande är från andra förband som också har sina läger i närheten av Gajtolovo om vårarna. Den här skriften är den huvudsakliga utgångspunkten för den här artikeln. Boken är alltså ett exempel på sökrörelsens reflektion om sin egen verksamhet och dess betydelse på det här området i relation till uttalade statliga målsättningar. Den behandlar också sökrörelsens ideologiska utgångspunkter.

Att fostra goda patrioter

Över stora delar av världen har krig och nationens uppoffringar varit centrala för en nationell självförståelse. George Mosse (1990) talar om en kult av den stupade soldaten som utvecklar sig i Västeuropa efter första världskriget och han menar att det uppstår en myt om krigserfarenheten, en idealiserad bild av hjältedåd som särskilt den politiska högern förmådde att utnyttja och som var något annat än krigets grymma verklighet. (Mosse 1991). Det finns likheter i Mosses resonemang och Sovjetunionen efter andra världskriget. Krigsminnet hade hög status, och man kan tala om en idealiserad myt av krigserfarenheten och också om en kult av de stupade. Kulten förhöll sig till de stupade som kategori. I västvärlden kan man se en tendens under senare år till individualisering av de stupade. Den här tendensen tycks dock inte vara lika stark i Ryssland, i en jämförelse av hur stupade i mer sentida konflikter

² Under arbetet med min avhandling (Dahlin 2012) följde jag under tre år ett sökförband från S:t Petersburg, jag deltog i deras grävexpeditioner och i sökandet efter saknade soldater. Det förbandet brukar också delta i den här minnesvakten på Sinjavinohöjderna/Gajtolovo om våren. Genom dem etablerades kontakter med andra företrädare för sökrörelsen. Det etnografiska fältarbetet är inte så framträdande i den här artikeln, men utgör en viktig grund för min förståelse av sökrörelsen.

högtidlighålls i medier i Storbritannien och Ryssland visar till exempel Natalia Danilova hur de individuella dödsrunor som är vanliga i brittisk press är i princip helt frånvarande i Ryssland (Danilova 2012). De stupade som kategori är fortfarande centrala i relation till andra världskriget och i sökrörelsens verksamhet, det stora flertalet förblir okända. Men i de strävanden som rörelsen har att identifiera de stupade, även om detta sällan lyckas, finns ett fokus på individuella döda och ett annat förhållningssätt. Överhuvudtaget visar sökandet snarare på krigets grymma verklighet än den idealiserade myten av krigserfarenheten (för en utförligare diskussion se Dahlin 2012).

Uppfostran av de unga var en viktig komponent i det sovjetiska systemet, med fokus på »militär-patriotisk fostran» som skulle vara en motvikt mot västerländsk ungdomskultur. Genom ritualer som knöt barn och ungdomar till åldrande veteraner, menar Nina Tumarkin att Brezjnevregimen försökte få unga att känna respekt för äldre. Den moraliska skyldigheten de unga skulle känna grundade sig i offret: de tjugo miljoner martyrerna (detta var den tidens officiella siffra på de sovjetiska dödstalerna) hade gett sina liv för att kommande generationer skulle kunna leva i en värld av fred (Tumarkin 1994: 133).

Begreppet militär-patriotisk fostran dök för första gången dök upp under Brezjnevregimen på 1960–70-talen (Enstad 2011: 326). Det anknyter dock till äldre föreställningar om förhållandet mellan den enskilde och staten, som på 1800-talet uttrycktes som att den ryska idén bestod av ortodoxi, autokrati och nationalitet. En begreppstriad som än i dag fortfarande ibland återopparas (Rapoport 2009: 143, se även Tolz 2001). Efter Rysslands förlust i kriget mot Japan 1905 genomfördes stora politiska förändringar, en av dessa var etablerandet av vad som kan betraktas som Rysslands första konstitution. I denna fanns ett kapitel om undersåtarnas rättigheter och skyldigheter, där det bland annat heter att det är varje rysk undersåtes heliga plikt att försvara tronen och fosterlandet (Stockdale 2010: 28).

Det militär-patriotiska kunde naturligtvis vara problematiskt för en socialistisk stat: »Proletärer har inget fosterland», heter det ju i en berömd formulering från kommunistiska manifestet och Christel Lane framhåller att det i Sovjetunionen tidvis var en svår balansgång mellan det nationella och internationella. Hon skriver att när systemet av nya socialistiska ritualer utvecklades på sextiotalet så var just frågan om de motsättningar som kunde finnas mellan nationalism och socialistisk internationalism framträdande i de allmänna teoretiska diskussionerna inom kommunistpartiet (Lane 1981: 142). En lösning var att som många andra

gjort framhålla patriotism som något gott och åtskilt från den skadliga nationalismen.³ Den här uppdelningen var inte bara ideologisk, flera forskare pekar på hur stark imperieidentiteten varit för Ryssland och ett sådant nationsbyggande kunde hotas av en rysk etnisk nationalism. Tsarerna eftersträvande en lojalitet med autokratin snarare än nationen (Renner 2003: 663), och både Lenin och Stalin var vaksamma på det hot rysk nationalism kunde utgöra mot det sovjetiska imperiet (Tolz 2001: 183). Patriotismen syftade till en medborgerlig identitet och lojalitet med statsbildningen. Sovjetunionen var en mångnationell stat, där i alla fall officiellt "folkens vänskap" rådde och alla folkslag var jämlika, även om det nog i praktiken var så att det största av dem – ryssarna – var mer jämlika än de andra. Det var viktigt att alla olika folkslag skulle få samma patriotiska identitet.

Patriotisk fostran var inte en idé som försvann med Sovjetunionens fall. Enligt Rapoport fick den patriotiska fostran ny uppmärksamhet efter ett initiativ från Jeltsin om att utveckla Rysslands nationella idé (Rapoport 2009: 145). Med Putins tillträde fick patriotisk fostran ökad betydelse, och inte minst ansågs historien vara central för fostrandet av en patriotisk medvetenhet och stolthet (Enstad 2011: 326). I januari 2001 lanserades en första femårsplan för patriotisk fostran, och i kungörelsen för denna⁴ skrivs en del om skälen till planen, vad patriotism är och vad man önskar åstadkomma. Nu är man inne på den tredje planen, som omfattar åren 2011–2015. Med Putin kom också en formell koppling mellan patriotisk fostran och militärtjänstgöring, men inom krigsmakten har det sedan 1990-talet varit uttalat att patriotisk fostran är ett sätt att få armén att bli mer attraktiv, och att dess veteraner kan vara en del av detta. Armén har därför ägnat sig åt utåtriktad fostrande/utbildande verksamhet (Sieca-Kozlowski 2010: 74).

Även om fostran har en betoning på det uppväxande släktet, så riktar sig det statliga programmet för patriotisk fostran till alla åldersgrupper och sociala skikt i landet. Dess genomförande ska säkerställa den samhällsliga stabiliteten, upprätta den nationella ekonomin

³ En uppdelning i "ond" nationalism och "god" patriotism var däremot inte en uppfinning av bolsjevikerna. T.ex. framhöll filosofen Vladimir Solovjov (1853–1900) en liknande uppdelning: "Solov'ev sharply distinguished between nationalism, by which he meant the national chauvinism of the conservative nationalists, and the genuine love of country that he called patriotism." Patriotism "was grounded in the principle that the universal Christian ideal of Godmanhood was supreme, and that by serving this ideal our nation contributed to building the Kingdom of God on earth. The test for true patriotism was whether in serving the fatherland one also served truth and justice" (Gaut 1998: 84,88).

⁴ Postanovlenije Pravitelstva Rossijskoj Federatsii: Gosudarstvennaja programma »Patriotittjeskoje vospitanije grazjdan Rossijskoj Federatsii na 2001–2005 gody». Tillgänglig på: www.rg.ru/oficial/doc/postan_rf/122_1.shtm. Senast besökt 2 januari 2014.

och stärka landets försvarsberedskap. Kungörelsen innehåller en problembeskrivning som redogör för vad det är den patriotiska fostran ska kunna råda bot på. Där talas det om ekonomisk desintegration, social differentiering och en »devalvering av själsliga värden», som haft en negativ inverkan på det samhälleliga medvetandet. Det skrivs även att kulturen, konsten och utbildningen i Ryssland har förlorat mycket av sin uppfostrande inverkan och att det blivit tydligt att »vårt samhälle» gradvis förlorat sitt "traditionella ryska patriotiska medvetande". En av hotbilderna som lyfts fram är att patriotismen har börjat förvandlas till nationalism, och att den "ärliga betydelsen och förståelsen av internationalism har förlorats."⁵ Vidare framhålls det som bekymmersamt att det sprids en icke-vördnadsfull hållning mot staten och sociala institutioner, samt att prestige för militärtjänstgöring har gått ned (Postanovlenije... 2001).

I texten lyfts det fram att heroiska händelser i historien ännu bevarat sitt värde som moraliska ideal. Den patriotiska känslan och medvetenheten ska grundas på historiska värden och Rysslands roll som stormakt, och ett bevarande av känslan av stolthet för sitt land. Det nämns också att falsifiering av historien ska motarbetas. I detta program framhålls patriotismen som en enande kraft: även Ryssland är ju precis som Sovjetunionen en mångnationell stat. Ett av motiven för den patriotiska fostran är alltså att hindra splittring. Det lyfts fram att det är staten som är grunden i den patriotiska fostran som syftar till ökad stabilitet, enighet och »folkens vänskap», i vad som känns som ett eko av Sovjetunionen. Som bland annat Rapoport påpekar är staten Ryssland dominerad av etniska ryssar och även statscentrerad patriotism får övertoner av »ryskhet», vilket skulle kunna påverka målsättningen om enighet och stabilitet i ett multietniskt och multireligiöst land (Rapoport 2009: 148).

De åtgärder som förs fram i programmet för patriotisk fostran 2011–2015 sträcker sig från att motverka falsifiering av historien till behovet av lämpliga patriotiska souvenirprodukter. De som ska genomföra denna uppgift är statliga såväl som lokala myndigheter, och frivilligorganisationer. Förutom allmänna formuleringar om att höja det patriotiska

⁵ Det är viktigt här att notera betydelseskillnaden mellan begreppen *rossijskij* och *ruskij* som båda brukar översättas med rysk på svenska. Det förstnämnda är ett adjektiv bildat av statens namn, på ryska *Rossija*, medan det andra har med folkgruppen att göra. Patriotismen är statscentrerad och det är alltid adjektivet *rossijskij* som används, nationalismen kan däremot vara etnisk och rysk.

medvetandet är den mest konkreta målformuleringen att skapa positiva känslor kring militärtjänstgöring.⁶

Oavsett om prefixet »militär» används eller ej så har begreppet patriotisk fostran militäristiska konnotationer, och trots att det tycks ha stort stöd i Ryssland (Rapport 2009: 150) så har den patriotiska fostran också kritiserats. I en uppmärksamman appell från 2010 vänder sig ett stort antal högt profilerade människorättsaktivister mot den statsdrivna patriotiska fostran och menar att den påtvingar det uppväxande släktet en särskild världsbild, något som strider både mot Rysslands konstitution och FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna. De menar att programmet går mycket längre än till att handla om kärlek till hemtrakten och landet och påtvingar barnen en statscentrerad ideologisk doktrin. De menar att det formellt uttalade målet att förbereda för militärtjänstgöring syftar till en kult av staten, armén och nationen. De anklagar skrivelserna i programmet om att motarbeta förfalskningen av historien, för att egentligen handla om ett tendentiöst krigsförhärligande, och att skapa en kult av en stark, centraliserad makt.⁷

För organisationer som riktar sig mot ungdomar, vilket sökrörelsen alltså till stor del gör, är programmet något att förhålla sig till, även om programmet till stor del har en symbolisk karaktär och de ekonomiska resurserna är relativt begränsade.

Patriotismen personliga moraliska dygder

Den patriotiska fostran utgår visserligen från staten men de som ska genomföra denna uppgift är som tidigare nämnts inte bara statliga såväl som lokala myndigheter, utan även frivilligorganisationer som sökrörelsen. I inledningen till den skrift jag introducerade ovan kallar Tatiana Jasjkova, en av ledarna för ungdomsorganisationen DOLG, sökrörelsen för en av få verkliga ungdomsrörelser i Ryssland, en rörelse som skapats utan statlig inblandning men som genom sin verksamhet löser viktiga statliga problem.

Som den viktigaste danande ingrediensen i arbetet framhåller hon att barnen får röras av andra människors sorg och lär sig att se bortom den strikt egna erfarenheten. Det finns också andra

⁶ Programmet för patriotisk fostran av Rysslands medborgare 2011–2015 kan nås på http://archives.ru/programs/patriot_2015.shtml. Senast besökt 30 januari 2014.

⁷ »Rossijskije deti dolzjny byt zasjtjistsjtjny ot 'vojenno-patriotitjeskoj' gosideologii» Tillgänglig på: <http://grani.ru/Politics/Russia/m.175736.html>. Senast besökt 2 januari 2014.

karaktärsdanande aspekter av sökarbetet, som framställs som den goda motparten till det skadliga inflytande som de unga utsätts för från bland annat tv. Att arbeta tillsammans i lera och träskmarker, och den gemenskap som lägstillvaron ger utvecklar värdefulla själsliga förmågor (Jasjkova 2009: 9). Här lever alltså den sovjetiska idén om patriotisk fostran som motvikt till (den västerländska) ungdomskulturens skadliga inflytande på det uppväxande släktet kvar. En förutsättning för att uppfostra rättrådiga människor är att de utsätts för omständigheter där de kan utveckla mod. Därför är det viktigt att unga människor får sysselsätta sig med sådant som är till nytta för landet och deras medmänniskor (Valatina 2009: 208). Arbetet är inte viktigt enbart för den personliga utvecklingen, utan individen har också plikter mot fosterlandet.

Den fostrande aspekten är också tydlig när det på ett ställe slås fast att vi inte föds som patrioter, utan patrioter måste fostras. Detta är i dagens samhälle svårare än någonsin efter som det finns så många problem och frestelser (Valatina 2009: 207). Sökrörelsens ideal är en motvikt mot egoister som alltid strävar efter egen vinning, och kommendör Valatina från Tambov framhåller att de måste lära det uppväxande släktet hjältedådets formel: »Den största vinningen ligger i att inte sträva efter någon vinning» som hon menar ligger bakom alla de stora händelserna i Rysslands historia: från Rurik till Borodino, till de meniga som dog i Brest, Smolensk och Leningrad och på senare år de som uppfyllde sin plikt i Afghanistan och Tjetjenien (Valatina 2009: 207).⁸

Denna fostran ska dock inte ses som någon konstruktion, utan det handlar snarare om förädling. Det framställs till exempel som något naturligt att älska sitt fosterland. Patriotism har alltid varit den kulturella normen i Ryssland, slår Valatina vidare fast. "Att älska sitt hem, sin jord och sitt folk är en normal och hälsosam känsla som innefattar väldigt mycket." (Valatina 2009: 207). Fosterlandskärleken jämförs med kärleken till modern. Det är familjen som är modellen för individens förhållande till fosterlandet slås det fast. Det slås fast att det är familjen som var och är grunden för den patriotiska fostran (Jasjkova 2009: 213). Men att sökförbanden också kan vara något av en motvikt till frånvaron av den goda familjen kan man läsa mellan raderna när författarna lyfter fram de goda resultat som deras arbete med så kallat »svåra ungdomar», ofta med trasslig familjebakgrund, har gett. Gemenskapen i förbundet liknas även vid en familj.

⁸ Rurik är namnet på den viking som räknas som Rysslands (Kievrikets) grundare, Borodino var ett stort slag väster om Moskva under Napoleonkriget 1812 och Brest, Smolensk och Leningrad syftar på andra världskriget.

I ett av bidragen pratas om familjens, och kanske främst moderns, roll som måste både vårda och våga släppa iväg. Det är männen som ska försvara fosterlandet – »modern», och det är kvinnornas roll att vänta (och i det är de i någon mening inkarnationen av fosterlandet), sörja och föra minnet vidare. Som bekant, skriver Jasjkova, är Fosterlandet (*Rodina*⁹) precis som modern hos människan endast en, och sonens plikter mot henne är heliga. Därför är det nödvändigt för varje ung man inte bara att älska sitt fosterland, utan också att medvetet forma beredskap och färdighet för att försvara henne (Jasjkova 2009: 9). Sökarbetet gör att ungdomen förstår sin egen roll i landets framtid: de inser att Fosterlandets framtid hänger på deras kunskap, färdigheter och ansvarstagande (Prosjtjin 2009: 272).

I åberopandet av familjemetaforen appellerar man snarare till en nationalistisk logik, eftersom familj och släktskap är viktiga bilder av nationen och den gemenskap den representerar. En nation kan förstås som en gemenskap som spänner över generationerna, och i den här föreställningen ligger ofta antaganden om plikter mot förfäderna såsom nationens anfäder och -mödrar (Thompson 2008: 49). Om man förstår patriotismen som lojalitet med en politisk gemenskap skild från nationalismen blir sådana metaforer problematiska (även om det kan vara värt att påpeka att den etymologiska roten *patria* i sig innebär en släktskapsmetafor), och det är kanske i föreställningen om plikter mot det förflutna som gränsen mellan nationalism och patriotism är svårast att dra.

Plikten att minnas

Ett uttalat tema inte bara inom sökrörelsen utan inom förhållandet till krigsminnet i stort är att det inte bara är mot fosterlandet utan också mot hennes försvarare och kanske även historien i stort som människan har plikter. Det ryska ordet som oftast förekommer i de här sammanhangen är just *dolg* (plikt eller skuld), precis det ord som ungdomsorganisationen har tagit till sitt namn.

Vi har alla en obetald skuld mot de stupade, och alla nu levande människor i landet är skyldiga till att vi fortfarande många årtionden efter krigsslutet inte har kunnat uppfylla

⁹ Det finns två ryska ord som båda kan översättas med fosterland: *rodina* och *otetjestvo*. Begreppen har olika konnotationer och associeras med kvinnligt respektive manligt. Melissa Stockdale (2010) diskuterar skillnaden mellan begreppen och framhåller att *otetjestvo* associeras med staten och det finns menar hon en föreställning om att individens skyldigheter mot detta kan upphöra om det är orättfärdigt, medan *rodina* har en annan karaktär av naturgivenhet och också kan användas om hemtrakten.

vår plikt mot de stupande, att värdigt, på kristet vis, begrava deras kvarlevor. (Semenenko 2009: 115)

Att inte minnas de stupade – det är att förvandlas till barbarer, att förlora sin mänskliga värdighet. (Valatina 2009: 210)

Även om det alltså kan sägas att det är i tanken på plikter mot det förflutna och tidigare generationer som patriotismen tydligast tangerar nationalismen, så används resonemanget i det här fallet för att framhäva rörelsens internationalistiska karaktär. Det är just självklarheten i de stupades kvarlevor som lyfts fram, det universella i mänsklig förlust och existentiella frågor. Texten framhåller allmänmänsklig förening över de fallnas gravar där alla nationaliteter, konfessioner kan enas. I något som kanske kan kallas ett eko av föreställningen att den som inte känner sin historia är dömd att upprepa den, framhålls att verksamheten utgör en försäkring mot att forna seklers misstag inte begås på nytt (Valatina 2009: 210).

Det finns en mer eller mindre utvecklad internationell dimension i sökarbetet och ett samarbete med främst den forne fienden Tyskland. Som vi såg tidigare skildes patriotismen i den sovjetiska traditionen ut från nationalismen, för att den skulle kunna förenas med kommunismens internationalistiska dimension, och det är en distinktion som lever kvar i de samtida dokumenten om patriotisk fostran. Till exempel framhåller Jasjkova att sökrörelsen är en av de effektivaste formerna av patriotisk fostran av ungdomen samt att den utgör en motkraft mot neofascism, nationalism och mycket annat skadligt i dagens samhälle. Sökarbetet är inte bara ett patriotiskt utan också ett internationaliserande arbete, skriver Jasjkova, och ekar i princip den sovjetiska diskussionen av förhållandet mellan dessa båda storheter och reproducerar därmed tankegången om patriotism som något gott och önskvärt i motsats till den mer skadliga nationalismen (Jasjkova 2009: 9).

Som Thompson (2009: 148) påpekar finns det något problematiskt i antagandet att en patriot har plikter mot det förflutna och mot de döda. Kan de döda överhuvudtaget betraktas som subjekt som det går att ha skyldigheter mot? Ett sätt att komma runt det är att se de stupade som »ante-mortem personer» – de individer de var innan de dog – och som sådana hade de intressen och rättigheter precis som nu levande personer har. Det här är dock inte ett tillräckligt resonemang för att förklara den status som de stupade tillskrivs just i kraft av att de är stupade, både i det här fallet och i krigsmyter mer generellt. Den hänger snarare samman

med det offer som de stupade har gjort, där det är just deras död som sätter de levande i tacksamhetsskuld.

»Vi gick under, för att ni skulle leva»

Inte långt från Nevas strand, några kilometer söder om utloppet från Ladoga, ligger Nevskij pjatatjok. Här pågick intensiva sovjetiska försök att bryta igenom den tyska belägringen av Leningrad. Det ryska namnet *pjatatjok* refererar till femkopeksmynten och anspelar på områdets begränsade yta. Det sträcker sig inte mer än två kilometer längs floden och var aldrig mer än 850 meter brett. Detta lilla stycke jord erövrades, förlorades och återerövrade åtskilliga gånger av de sovjetiska styrkorna. Förlusterna var enorma och i slutändan bröts inte belägringen igenom här, utan längre nordöst.

Det centrala minnesmärket på Nevskij pjatatjok är kubformat och har några rader från en dikt av Robert Rozjdestvenskij (1932–1994) inristade. Dikten ger förment röst åt soldaterna som stupade här vid Nevas strand:

Ni
levande
skall veta
Att den här jorden ville vi inte lämna
så vi stod kvar
Vi stod kvar in i döden
vid den mörka Neva
Vi gick under
för att ni skulle leva

Rozjdestvenskijs dikt är skriven efter kriget, orden han lägger i de stupades mun (där de döda helt klart talar som »post-mortem personer») är uttryck för vad som varit ett dominerande tema i krigshågkomsten sedan i alla fall 1960-talet: de nu levandes skuld mot tidigare generationer, och deras plikt mot historien. De yngres skyldighet att minnas de äldres hjältedåd. Ofta uttrycks det i liknande ord som i monumentets inskription: de dog för att vi skulle leva.

Betoningen på offret ger ett religiöst drag åt förhållande till kriget. De stupade blir något av kristusgestalter som dog för oss, och som genom sin uppoffring frälser mänskligheten. Offret i form av nästan fullständig utplåning är ett framträdande narrativ, och i en artikel diskuterar Gregory Carleton (2010) döden som ett lyckligt slut i ett antal ryska krigsfilmer. Gemensamt

för de filmer han tar upp är att nästan alla eller i alla fall väldigt många av »de goda» i filmen kommer att dö. Men det är inte bara det att huvudpersonerna stryker med som förenar dem, utan att deras förgörelse framställs som det logiska, det väntade och kanske till och med det önskade slutresultatet: deras död säkerställer den rätta slutgiltiga utgången.

Om det fanns mycket som aldrig nämndes under sovjettidens krigskult, så var döden ett tema som inte kunde undvikas eftersom förlusterna var så enorma. Frälsning genom uppoffring är ett tema som funnits med i den sovjetiska/ryska bilden av kriget sedan sången *Svjajsjtjennaja vojna* (heligt krig) skrevs när det precis börjat 1941. Döden skulle inte vara förgäves. Logiken blir alltså ju större uppoffring – desto större seger. Under den sena sovjettiden och tidiga nittiotalet ifrågasattes den här logiken. Var döden verkligen meningsfull? Att uppoffringstemat nu kommit så starkt tillbaka sätter Carleton samman med den comeback som krigsminnet gjort överhuvudtaget. Det påpekas ofta, inte utan grund, att död och lidande har en speciell plats i Ryssland. Serguei Oushakine pratar exempelvis om en »patriotism of despair» och framhåller att det var ett delat minne av förlust som tillsammans med erfarenheten av ha levt igenom 1990-talets *bespredel* (ung. kaos) som gjorde att Putins revitaliserade patriotismen fått ett så positivt mottagande (Oushakine 2009: 7). Men offret är en central symbol på många håll i världen. Carleton påminner om det i västerlandet mycket omskrivna, besjungna och filmade slaget om Thermopyle där spartanerna genom sin uppoffring räddar Europa från perserna. I många kulturer är offret en kraftfull symbol som förekommer i krigsminnesmyter på många håll i världen (Carleton 2010).

Offret blir en central ingrediens i ett händelseförlopp som efter krigets katastrofala inledning kan skildras serie av transformationer, en process av återfödelse, kanske till och med uppståndelse, av bibliska proportioner (jfr Kapferer 1988). Offret räddade Ryssland, men precis som inom kristendomen har det också en mer personlig dimension. De dog för dig och för mig. Offertanken är inte unik för kristendomen, men i Jesu död på korset får den ett av sina tydligaste uttryck. Jesus offrade sig för vår skull, och genom sitt offer kan han själv återuppstå från de döda och få evigt liv. Och tanken på offret som en väg till evigheten lever i de ryska utplåningsnarrativen och krigskulter generellt.

Till fosterlandets försvar

Offret sätter de levande i skuld till inte bara de stupade, utan det ger också skyldigheter mot det land som de gav sitt liv för. Lojalitet med staten och dess institutioner är centralt för patriotismen. Den kanske viktigaste av dessa institutioner är militären som är och har varit en symbol för det som håller landet samman. När det är tal om patriotisk fostran tenderar det militära och försvarsberedskapen att vara en viktig del. I de statliga planerna för patriotisk fostran nämns sökarbete och minnesvakter explicit som delar av denna militär-patriotiska fostran (Postanovlenije... 2001).¹⁰ I tillägg till allmän karaktärsdaning har alltså den patriotiska fostran även inom sökrörelsen ett uttalat mål: att göra unga män redo för militärtjänstgöring. På flera ställen i skriften framhålls hur många av respektive organisations medlemmar som senare genomfört värnplikten. Det betonas att sökarbetet inte bara är ägnat åt att göra unga män villiga att tjänstgöra, utan det ger dem också färdigheter som de har nytta av i armén:

Unga människor som har ägnat sig åt sökarbete och begravning av kvarlevor av fosterlandets försvarare, kommer då de kallas in till armén att vara förberedda för tjänstgöring moraliskt, fysiskt och psykologiskt, de kommer att ha vana av att leva i fältförhållanden och att hantera specialutrustning, de kommer att ha en föreställning om disciplin och om villkoren för samexistens i ett kollektiv (Kumergin 2009: 254).

Att de upphittade soldaterna är just soldater är en viktig aspekt av sökverksamheten. Begravningarna sker med militära hedersbetygelser och det skjuts en sista salut. Sökrörelsen är visserligen civil men den har en militär framtoning, och en militär terminologi: det är förband, kommandör och medlemmarna kallas för *bojets* (krigare, används synonymt med soldat). De har uniformer och pratar om att det i förbandet råder »halvmilitär disciplin». Det finns speciella medaljer och märken som kan delas ut för förtjänstfullt sökarbete.

Tvång har varit en komponent av den ryska/sovjetiska krigsmakten i flera hundra år. Tvånget har för all del inte varit begränsat till det endast det militära, livegenskapen var en viktig faktor för allt socialt liv i Ryssland. Peters I:s reform av krigsmakten, pågick parallellt med utvidgandet och befästandet av livegenskapen. Landet och dess befolkning betraktades som inte stort mer än mänskliga och materiella resurser att underhålla Rysslands stora krigsmakt

¹⁰ Syftet med ökad attraktivitet för militärtjänsten är också tydligt utskrivet i Programmet för patriotisk fostran av Rysslands medborgare 2011–2015.

(Golts & Putnam 2004: 142). Även om bolsjevikerna initialt skapade en frivilligarmé av bönder och arbetare gick även de snart över till tvångstjänstgöring (Golts & Putnam 2004: 145). Allra tydligast blev kanske tvånget just i segern över Nazityskland. För många var det dock så att den slutgiltiga segern rättfärdigare de medel som använts för att uppnå den. Förutom kostnaderna i människoliv, innebar även krigsansträngningen att hela Sovjetunionens ekonomi och samhälle underordnades de militära behoven. Det här var något som levde kvar till stor del även efter kriget, från Stalin till Gorbatsjov så var den sovjetiska staten och ekonomin i stor utsträckning inriktad på att stärka Sovjetunionens militära förmåga, mycket på grund av det utdragna kalla kriget och de fientliga relationerna med väst. Det sovjetiska utbildningssystemet var inriktat på att förbereda framtida soldater, och ekonomins främsta syfte var inte att ta fram konsumtionsvaror utan att framställa försvarsmateriel (Golts & Putnam 2004: 145). Även om andelen av befolkningen som har förtroende för armén minskar är det fortfarande den samhällsinstitution som folk har högst förtroende för. Militären är den gemensamma nämnaren för patriotismen i Sovjetunionen och Ryssland, och baserar sig i stor utsträckning på krigsmaktens största framgång: segern i andra världskriget (Sperling 2003: 240–41).

I dag talas det allt mer om behoven av att reformera krigsmakten, men krigsmakten har fortfarande prestige, och det är svårt för civila politiker att genomföra reformer av det militära. Att militära värden och prioriteringar haft en sådan framträdande plats under stor del av Rysslands historia, ofta på bekostnad av ekonomisk och social utveckling, har fyllt både allmänheten och de politiska ledarna med en instinktiv vördnad för militären (Golts & Putnam 2004).

Att ett avskaffande av värnplikten varit ett centralt reformförslag utgår från att det är ett av arméns huvudproblem att den är för stor och har för många soldater. Ändå är det problem att få tag på bra folk. Enligt Barany (2008: 44) är det bara runt 10 procent av de unga männen som gör militärtjänst. Det finns många lagliga sätt att slippa, och om man inte kan använda sig av något av dem går det att muta sig ut ur det hela. Ungefär 40 000 personer årligen smiter helt enkelt undan mönstringen. Det gör att militären i slutändan får de minst åtråvärda rekryterna. Ineffektivitet och administrativ oreda i all ära, men det som får unga män i Ryssland att försöka undvika militärtjänsten är snarare förhållandena där. Om man ska kunna få människor att frivilligt tjänstgöra eller skriva på kontrakt, måste man kunna erbjuda vettiga villkor. Ett problem som fått mycket uppmärksamhet är det som brukar kallas *dedovsjtjina*.

Dedovsjtjina betyder ungefär äldrevälde och syftar på den informella maktstruktur som finns bland värnpliktiga, och det våld som äldre värnpliktiga använder mot nya rekryter. Fenomenet är inte nytt. Sprickor i den idealiserade bilden av tjänstgöring inom den sovjetiska militären kom fram redan på mitten av 1980-talet. Naturligtvis var det ingen slump att detta sammanföll med Gorbatsjovs introduktion av *glasnost* (öppenhet). Det kom också att innebära ett ifrågasättande av om det verkligen var varje manlig sovjetmedborgares »heliga plikt» att tjänstgöra i armén. Kontroverserna kring *dedovsjtjina* ledde till att statens legitimitet i sitt hävdande av sin rätt att utkräva militärtjänstgöring av sina medborgare inte längre var självklar (Elkner 2004).

Patriotismen som aspekt av en relation

Patriotismen bygger på en föreställning om ömsesidighet – att individen har plikter mot staten bygger på att staten har uppfyllt sina skyldigheter mot medborgarna. Objektet för lojaliteten är inte heller med nödvändighet den sittande regimen utan den politiska gemenskapen i bredare bemärkelse. En god patriots främsta uppgift kan alltså sägas vara att bidra till att landet utvecklas i rätt riktning. Att även allvarlig kritik av och brott mot statens påbud kan kläs i termer av patriotism visar på begreppets hegemoniska styrka (Sperling 2003: 248). Ett visst mått av kritik av landet är motiverad på grundval av föreställningar om vad som är landets sanna och verkliga karaktär. För de flesta patrioter har dock kritiken en gräns, en del av landets intressen kommer att vara bortom ifrågasättande och kritisk granskning (Primoratz 2008: 22).

Att vara en god patriot likställs alltså både i det här sammanhanget och inom sökrörelsen med att vara en god och rättrådig människa. Även inom sökrörelsen finns ett dubbelt förhållande till staten: å ena sidan finns det en lojalitet med staten och dess institutioner, å andra sidan är rörelsens utgångspunkt att staten inte har uppfyllt sina skyldigheter: »Den stat som de försvarade uppfyllde inte sin sista plikt mot de stupade. De fick aldrig någon ordentlig begravning. Det är sorgligt, smärtsamt och som en minsta utgångspunkt, orättfärdigt.»¹¹ Det finns alltså en spänning mellan lojalitet med och kritik av staten. Sveket mot de som ligger kvar på slagfälten lyfts fram. På riksorganisationens hemsida finns en sektion som heter

¹¹ Jasjkova, T. "Russkoje voinstvo i pravoslavnaja tserkov na zasjtjite otetjestva" i *Vklad poiskovogo dvizjenija v patriotitjeskoje vospitanije sovremennoj molodezji* 2009, sid 169.

Nepamjat (icke-minne) som samlar exempel där minnesmärken förstörs, olika saker byggs ovanpå slagfälten eller andra tillfällen där de anser det bryts mot samhällets förpliktelser att minnas de stupade.¹² Likgiltigheten inför de stupades kvarlevor blir främsta exemplet på detta, och en kontrovers som engagerat flera av mina informanter det senaste året är planerna på ett grustag i ett område med många stupade inte långt från Nevskij pjatatjok.

De skyldigheter som en patriotisk lojalitet för med sig kan ses som något som varierar mellan olika länder. Det ett land kan förvänta sig i termer av patriotisk lojalitet kan vara betydligt större än det som ett annat land rimligtvis kan förvänta sig: »A mismanaged and corrupt polity may have much less claim on me than one characterized by reasonable transparency and integrity» (Kelinig 2008: 50). Medan sökrörelsens udd främst riktas mot den efterkrigstida staten och dess (brist på) hantering av frågan om de många stupade finns det också många svåra frågor i förhållande till händelserna under kriget. Varför förhöll sig armén så slapt till de döda? Varför var tyskarna betydligt bättre på att begrava sina stupade trots att deras förluster också var höga (om än inte lika höga som de sovjetiska)? I förlängningen ifrågasätts vilket lojalitet man ska ha med en stat som behandlar sina medborgare på det här sättet?

Offret som krigsgenerationen gjorde har också mer prosaisk betydelse, genom sin uppoffring är veteranerna berättigade till särskilda privilegier. Att se till att den alltmer minskande skaran av veteraner från andra världskriget får vissa privilegier, lägenheter är en fråga som ofta diskuteras, eller att de uppvaktas på segerdagen, är en del av nutidens plikt att minnas. Genom att ha uppfyllt sina plikter mot fosterlandet får staten i sin tur ett särskilt åtagande gentemot veteranerna. Elisabeth Sieca-Kozlowski framhåller att veteranerna borde ha haft rätt att förvänta sig en ömsesidighet i relationen med staten, men varken efter andra världskriget eller efter Afghanistankriget har det funnits en sådan (Sieca-Kozlowski 2010: 79). Bristen på ömsesidighet är också ett centralt tema i de berättelser från Tjetjenienveteraner Oushakine (2009) redogör för där »devalued military sacrifice» är en viktig komponent i den »patriotism of despair» han undersöker.

¹² Sojus poiskovykh otrjadov Rossii – Nepamjat. Tillgänglig på: <http://www.sporf.ru/%D0%9D%D0%95%D0%9F%D0%90%D0%9C%D0%AF%D0%A2%D0%AC/>. Senast besökt 30 januari 2014.

Staten, plikten och offret

I den här artikelns inledning framhöll jag patriotism som en lojalitet till och känsla av samhörighet med, ett land i politiska termer. Jag betonade också att patriotismen är en aspekt av relationen mellan individen och staten och dess institutioner. Den patriotiska lojaliteten är associativ, det är en lojalitet som utgår från individens roll som samhällsmedborgare. Den här rollen kan ses som en grundläggande moralisk tillhörighet, och med det resonemanget följer föreställningar om plikter och om patriotismens roll för utvecklandet av moraliska dygder. Denna medborgerliga lojalitet och medvetenhet ska baseras på en moralisk rättrådighet, vilket är det som eftersträvas med den patriotiska fostran till vilken sökrörelsen anser sig ge ett viktigt bidrag. Den goda patrioten är en person som är redo att uppfylla sina plikter: mot historien, mot de stupade, och mot fosterlandet.

En viktig aspekt lojaliteten är också den med staten och dess institutioner. Trots problem och reformbehov har krigsmakten fortfarande en viktig roll i Ryssland, inte minst symboliskt. När det är tal om patriotism används gärna »militär-» som ett prefix. Värnplikten, att vara redo till fosterlandets försvar, framhålls som en av de viktigaste patriotiska plikterna. Den här lojaliteten med staten följer dock från att patriotismen är en aspekt av en relation. Det ska finnas en ömsesidighet i de skyldigheter medborgaren och staten har mot varandra. Ett problem för patriotiska resonemang i relation till Ryssland och Sovjetunionen är att staten på många sätt kan betraktas som orättfärdig, den har inte uppfyllt sina plikter mot medborgarna vilket väcker frågan vilka skyldigheter medborgaren har mot staten? Den här haltande logiken gör att sökrörelsen måste rättfärdiga patriotismen även i andra termer. Det här leder till ett åberopande av essentialistiska storheter, som naturlighet, hemtrakten och familjen, som kan föra tankarna till nationalistiska resonemang. Trots det läggs stor kraft på att skilja »god» patriotism från »ond» nationalism. I vad som kan betraktas som ett socialistiskt arv framhålls att en god patriot även är internationalist. Han eller hon älskar sitt fosterland utan att det leder till chauvinism.

Lojaliteten med fosterlandet innebär alltså föreställningar om medborgarens plikter mot staten, men minst lika närvarande är de plikter som nuvarande generationer har mot tidigare. Plikten mot historien framhålls av sökrörelsen som den kanske viktigaste av patriotens plikter. Ett problem i den ryska/sovjetiska kontexten är naturligtvis att det finns ett brott i den politiska kontinuiteten. Den stat för vilken soldaterna gjorde stora uppoffringar under kriget finns inte längre, gemenskapen måste alltså föreställas i andra termer. Vad den här

gemenskapen består av blir aldrig helt uttalat varken i statliga dokument eller i sökrörelsens skrift, men det finns en outtalad föreställning om vad vi kan kalla fosterlandets sanna natur som blir den enhet som åberopas. De patriotiska plikterna och lojaliteten utsträcks till dem som gjorde stora uppoffringar under kriget. Offret och den kraft som ligger i detta blir på så sätt sammanvävt med de bredare föreställningar som ligger i pliktbegreppet. Plikten är det övergripande temat i förhållande till kriget, och i stor utsträckning så utgår plikten från offret. Det är krigsgenerationens offer som möjliggör tillvaron idag och därför har de nu levande plikter mot dem och deras minne.

Om patriotismen är ett hegemoniskt begrepp som framställs som naturlig och självklar så gäller det att få den att rymma det man vill. Om det sällan ifrågasätts att dagens människor har en plikt att minnas historien, och då särskilt andra världskriget, så är det en mer öppen fråga vad som ska komma ihåg. Vad är det som de yngre har en plikt att minnas: den storslagna segern, eller den svåra långa vägen dit? Ska de minnas de styrandes misstag, de sovjetiska soldaternas plundringar, de otränade bondpojkar som sändes till en säker död likväl som den slutgiltiga triumfen? Men att ställa alltför mycket svåra varför-frågor riskerar att både göra offret meningslöst och att hamna i konflikt med den patriotiska lojaliteten.

Litteraturförteckning

- Barany, Zoltan (2008) »Resurgent Russia? A Still-Faltering Military» *Policy Review* (147), 39–52.
- Carleton, Gregory (2010) »Victory in Death: Annihilation Narratives in Russia Today» *History & Memory*, 22(1), 135–168.
- Dahlin, Johanna (2012) *Kriget är inte över förrän den sista soldaten är begravet: Minnesarbete och gemenskap kring andra världskriget i S:t Petersburg med omnejd*. Linköpings universitet.
- Danilova, Nataliya (2012) *Contemporary Trends in War Commemoration: the UK and Russia*. University of Nottingham.
- Elkner, Julie (2004) »Dedovshchina and the Committee of Soldiers' Mothers under Gorbachev» *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies* (1). 1–19.
- Enstad, J.D. (2011) Putinistisk historiepolitikk: Oppussing av fortiden i Putins Russland, *Nordisk Østforum*, 25(4), 321–44.
- Gaut, G. (1998) Can a Christian be a Nationalist? Vladimir Solov'ev's Critique of Nationalism, *Slavic Review*, 57(1), 77–94.
- Golts, A.M. & Putnam, T.L. (2004) »State militarism and its legacies: Why military reform has failed in Russia» *International Security*, 29(2), 121–58.

- Gosudarstvennaja programma "Patriotitjeskoje vospitanije grazjdan Rossijskoj Federatsii na 2011–2015 gody". Tillgänglig på:
http://archives.ru/programs/patriot_2015.shtml Senast besökt 30 januari 2014.
- Jasjkova, Tatiana (red.) (2009) *Vklad poiskovogo dvizjenija v patriotitjeskoje vospitanije sovremennoj molodezji* Kirov: Staraja Vjatka.
- Kapferer, Bruce (1988) *Legends of people, myths of state: violence, intolerance, and political culture in Sri Lanka and Australia*, Smithsonian institution press,.
- Kleinig, John (2008) »Patriotic Loyalty«. I Primoratz & Pavkovic (red) *Patriotism: Philosophical and Political Perspectives*. Ashgate: London
- Kumergin, A. (2009) "Poiskovaja rabota v sovremennyh uslovijach" i Jasjkova, Tatiana (red.) *Vklad poiskovogo dvizjenija v patriotitjeskoje vospitanije sovremennoj molodezji* Kirov: Staraja Vjatka.
- Lane, Christel (1981) *The rites of rulers: ritual in industrial society: the Soviet case*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Mosse, George (1990) *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. New York: Oxford University Press
- Oushakine, Serguei (2009) *The Patriotism of Despair: Nation, War, and Loss in Russia*. Cornell University Press: Ithaca och London
- Primoratz, Igor (2008) »Patriotism and Morality: Mapping the Terrain«. I Primoratz och Pavkovic (red) *Patriotism: Philosophical and Political Perspectives*. Ashgate: London
- Postanovlenije Pravitelstva Rossijskoj Federatsii: Gosudarstvennaja programma »Patriotitjeskoje vospitanije grazjdan Rossijskoj Federatsii na 2001–2005 gody«. Tillgänglig på: www.rg.ru/oficial/doc/postan_rf/122_1.shtml. Senast besökt 2 januari 2014.
- Prosjtjin, Dmitrij (2009) »Vosem let sluzjby poiskovogo otrjada 'Front' Kirovskoj gosudarstvennoj meditsinskoj akademii» i Jasjkova, Tatiana (red.) (2009) *Vklad poiskovogo dvizjenija v patriotitjeskoje vospitanije sovremennoj molodezji* Kirov: Staraja Vjatka.
- Rapoport, Anatoli (2009) »Patriotic Education in Russia: Stylistic Move or a Sign of Substantive Counter-Reform?» *The Educational Forum* 73 141–52.
- Renner, Andreas (2003) "Defining a Russian Nation: Mikhail Katkov and the 'Invention' of National Politics." *The Slavonic and East European Review* 81 (4): 659–682.
- Semenenko, Jurij (2009) »Rabota poiskovyh otrjadov Kirovskoj oblastnoj obsjtjestvennoj molodezjnoj poiskovoj organizatsii 'Dolg' na territorii Leningradskoj oblasti (Leningradskij Den Pobedy)» i Jasjkova, Tatiana (red.) *Vklad poiskovogo dvizjenija v patriotitjeskoje vospitanije sovremennoj molodezji* Kirov: Staraja Vjatka.
- Sieca-Kozlowski, Elisabeth (2010) »Russian military patriotic education: a control tool against the arbitrariness of veterans» *Nationalities Papers* 38(1), 73–85.
- Sperling, Valerie (2003) »The last refuge of a scoundrel: patriotism, militarism and the Russian national idea» *Nations and Nationalism*, 9(2), 235-53.
- Stockdale, Melissa (2010) »What Is a Fatherland? Changing Notions of Duty, Rights, and Belonging in Russia» i Basin, Ely & Stockdale (red.) *Space, Place, and Power in Modern Russia: Essays in the New Spatial History* DeKalb: Northern Illinois University Press.
- Thompson, Janna (2008) »Patriotism and the Obligations of History«. I Primoratz & Pavkovic (red) *Patriotism: Philosophical and Political Perspectives*. Ashgate: London
- Tolz, Vera (2001) *Russia: Inventing the Nation*. London: Arnold.

Tumarkin, Nina (1994) *The Living and the Dead: The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia* , Basic Books, New York.

Valatina, Jelena (2009) "Poiskovaja rabota kak npravstvenenyj orientir dlja molodezji v vospitanii patriota i grazhdanina svojego otetjestva" i i Jasjkova, Tatiana (red.) *Vklad poiskovogo dvizjenja v patriotitjeskoje vospitanije sovremennoj molodezji* Kirov: Staraja Vjatka.